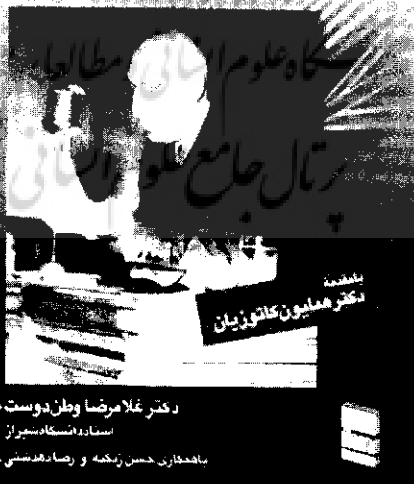

اسناد سازمان سیا درباره کودتای ۲۸ مرداد

○ جمشید صداقت کیش

اسناد سازمان سیا

درباره کودتای ۲۸ مرداد
برسنگونی دکتر مصدق

دکتر غلامرضا وطن دوست
اسناد سازمان سیا
پایبندارن حسن زینکه و رضا دهستانی

آگاهی مردم ایران از کودتاگران

با روی کار آمدن دکتر محمد مصدق در ۱۳۲۹ و ملی شدن صنعت نفت ایران و کوتاه شدن دست و سلطه استعمارگران از این ثروت خدادادی، استعمارگران که شاه‌رگ منابع حیاتی‌شان قطع شده بود، یعنی انگلستان با همکاری آمریکا، از سال ۱۳۳۰ دست به کار شدند تا دولت مصدق را ساقط نمایند و سرانجام در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، دولت ملی و مردمی دکتر محمد مصدق را طی کودتایی سرنگون ساختند. علی‌رغم وجود نیروهای هوادار مصدق و عموم مردم ایران، هیچ‌گاه ملت ایران علیه کودتای آمریکایی - انگلیسی نتوانست قدا علم کند و بر روی نقش بیگانگان در این کودتا ظاهرأ سربوش گذاشته شد.

از همان آغاز کودتا، تعداد اندکی از نخبگان ایران، عاملان کودتا یعنی آمریکایی‌ها و انگلیسی‌ها را می‌شناختند. از حدود سال ۱۳۴۰ به بعد با حرکت‌های تازه سیاسی در ایران، روند شناسایی عاملان کودتا بیشتر شد. گرچه در کتاب‌های فارسی به دلیل سانسور به ندرت در این مورد ذکر یا بحثی می‌شد، اما در منابع غیرفارسی مانند **Nationalism in Iran (ناسیونالیزم در ایران)** اثر ریچارد کاتم که در سال ۱۹۶۳ م. چاپ و منتشر شد درباره کودتای مزبور به طور مشروح مطالب زیادی آمده بود.

از دهه ۱۳۵۰ به بعد است که گاه در لابلای کتاب‌های فارسی فقط به صورت کوتاه و غیرمستقیم در این مورد ذکری شده اما از سال ۱۳۵۶ و در آستانه انقلاب کتاب‌های زیراکسی ماهیت کودتا را براساس منابع غیرفارسی مطرح می‌کردند.

انتشار اسناد انگلستان

حدود ۱۰ سال پیش، اسناد طبقه‌بندی شده انگلستان مربوط به سال ۱۳۲۸ و دوره دکتر مصدق که از محدودیت

زمانی می‌گذشت، در انگلستان منتشر شد و با انتشار آن دولت انگلستان اعلام کرد که از انتشار برخی از مطالب این اسناد که در روابط سیاسی انگلستان و ایران امروز تأثیر می‌گذارد، خودداری کرده است.

در این اسناد رسماً اعلام شده بود قتل افشارطوس رییس شهرداری دکتر مصدق به دستور انگلستان بوده است.

انتشار اسناد سیا

اما در مورد اسناد سازمان سیا و آمریکا راجع به کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ همواره گمان می‌رفت که سیا آنها را نابود کرده است. ناگهان در اواخر فروردین ماه ۱۳۷۹ (اواسط آوریل ۲۰۰۰) یکی از مقامات پیشین سیا که نسخه‌ای از آن را نزد خود داشت در اختیار نیویورک تایمز قرار داد. این اسناد توسط **دونالد ویلبر**، مسؤول امور تبلیغاتی کودتا در مارس ۱۹۵۴ (اسفند / فروردین ۱۳۳۲) تحت عنوان **سرنگونی مصدق، نخست وزیر ایران** نوشته می‌شود. کمی بعد روزنامه نیویورک تایمز نیز این گزارش‌ها را بر روی شبکه اینترنت در اختیار همگان قرار داد، اما اسامی ایرانی عوامل سیا در گزارش‌ها را یا سیاه می‌کند یا حذف. البته بنا بر گفته **جیمز رایزن (James Risen)**، گزارشگر بخش امنیت ملی، این عمل سیاه کردن یا حذف کردن به درخواست مورخان و پژوهشگران ایرانی انجام می‌شود تا خانواده‌های این **ماموران ایرانی** سیا در ایران، گرفتار ناراحتی و عقوبت نشوند. (همین کتاب، ص ۲)

اما این عمل سیاه کردن اسامی به قدری ناشیانه صورت گرفته بود که با یک کامپیوتر مدل پایین و عملیاتی ساده، اسامی مشخص می‌شد. **جان یانگ (John Young)** مدیر سایت کریپتوم (Cryptome) در اینترنت، رمز این اسامی را به دست آورد و تمامی اسامی به استثنای

- اسناد سازمان سیا درباره کودتای ۲۸ مرداد
- ترجمه: غلامرضا وطن دوست
- ناشر: رسا، تهران، ۱۳۷۹، ۲۴۰ ص + ۱۵ ص
- کتاب‌شناسی دکتر محمد مصدق + ۷ ص نمایه + ۶ ص عکس + ۷۵ ص انگلیسی، ۲۲۰۰ تومان

بررسی کتاب

در کتاب اسناد سازمان سیا، ترجمه دکتر غلامرضا وطن دوست، در مقدمه، آقای **محمد ترکمان**، یکی از پژوهشگران تاریخ معاصر، به نام ناشر از صفحه نه تا صفحه بیست و شش سیر روند تاریخ معاصر از قرارداد داری تا سقوط دکتر مصدق و تاریخ نفت ایران را بررسی می‌کند و ظلم و ستمی که بر ملت ایران در این دوران رفته و نیز شرایط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران و منطقه و هم‌چنین نقش استعمار دوپست ساله بریتانیا را ارزیابی می‌نماید، سپس وضع غرب را بعد از کودتا که نفس راحت می‌کشد، شرح می‌دهد و در پایان مقاله با گفتاری چند از دکتر مصدق در دادگاه بدوی نظامی به مقدمه خود چنین حسن ختام می‌بخشد:

«آری تنها گناه من و گناه بزرگ و بسیار بزرگ من این است که صنعت نفت ایران را ملی کرده‌ام و بساط استعمار و اعمال نفوذ سیاسی و اقتصادی عظیم‌ترین امپراتوری‌های جهان را از این مملکت برچیده‌ام و پنجه در پنجه مخوف‌ترین سازمان‌های استعماری و جاسوسی بین‌المللی درافکنده‌ام، به قیمت از بین رفتن خود و خانواده‌ام و به قیمت جان و عرض و مال...» (صفحه بیست و شش)

در پیشگفتار کتاب (از ص ۱ تا ۶) دکتر وطن دوست، درباره نحوه تهیه اسناد مزبور و مشکلاتی که در این راه داشته و نیز افزوده‌های کتاب از جمله کتاب‌شناسی دکتر محمد مصدق، مطالبی را شرح داده است.

دکتر وطن دوست در صفحات ۷ تا ۴۰ تحت عنوان «دکتر مصدق، اسناد سازمان سیا و بحران جنگ سرد در ایران» درباره سوابق و تاریخچه این اسناد توضیح داده‌اند و معتقدند، این اسناد ناقص است. تعداد ۲۵ نام و نزدیک به ۲۱ سطر از اسناد هنوز به صورت یک راز باقی مانده است. (ص ۱۱)

دکتر وطن دوست، شرح حال دونالد ویلبر، نویسنده اسناد فوق و آثار وی را به خوبی شرح داده است (صص ۱۴-۱۲) و سپس **مک‌کارتیسم** و جنگ سرد را تجزیه و تحلیل می‌نماید. (صص ۱۵-۱۴) وی سپس شرایط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی سال‌های ۱۲۹۷ تا ۱۳۳۲ را همراه با شرح حال دکتر مصدق (صص ۲۵-۱۵) و انگیزه‌های کودتا (صص ۳۵-۲۹) شرح می‌دهد و سرانجام حوادث تاریخی کودتا را براساس اسناد ارائه شده در کتاب مرور می‌نماید (صص ۴۰-۳۵).

مقاله دیگری که در این کتاب به چشم می‌خورد «اسناد سازمان سیا و کودتای ۱۳۳۲ در ایران» به قلم دکتر **محمدعلی کاتوزیان**، عضو هیأت علمی دانشکده

معدودی از آنها مشخص شد. مطالعات فرسنگی

انتشار اسناد سیا در ایران

با انتشار این اسناد و ذکر آن در یک روزنامه در ایران در فروردین ۱۳۷۹ و تکرار از سوی روزنامه‌های دیگر، دکتر **غلامرضا وطن دوست**، عضو هیأت علمی بخش تاریخ دانشگاه شیراز، با تمام مشکلاتی که این کار داشت آن‌ها را از اینترنت استخراج و قسمتی از اسناد را نیز از خارج تهیه می‌کند و آنها را ترجمه و هم‌زمان با شخص دیگری، آقای **حمید احمدی** که او هم به ترجمه این اسناد دست یازیده بود، برای چاپ به دست ناشر می‌سپارند که کتاب **حمید احمدی تحت عنوان اسرار کودتا (اسناد محرمانه سیا درباره عملیات سرنگونی دکتر مصدق)** (تهران: نشر نی، ۱۳۷۹، ۲۰۸ ص، ۱۱۰۰۰ ریال) با حدود یک ماه فاصله با ترجمه دکتر وطن دوست منتشر می‌شود.

بعد از این دو نفر، مجله پیام امروز نیز در شماره ۴۱، مهر ۱۳۷۹، قسمتی از این اسناد را در صفحات ۱۰۹ تا ۱۲۸ منتشر ساخت و وعده داد که در شماره بعد بقیه گزارش‌ها را منتشر می‌کند که در شماره ۴۲، آذر ۱۳۷۹ دیده نشد. به هر روی همه این فعالیت‌ها، انتشار دو کتاب و یک مقاله و معرفی این اسناد، دلیل اهمیت راز کودتا برای دلسوختگان فرهیخته ایرانی است که دل آنان برای ایران می‌تپد.

حدود ۱۰ سال پیش، اسناد طبقه‌بندی شده انگلستان مربوط به سال ۱۳۲۸ و دوره دکتر مصدق که از محدودیت زمانی می‌گذشت، در انگلستان منتشر شد و با انتشار آن، دولت انگلستان اعلام کرد که از انتشار برخی از مطالب این اسناد که در روابط سیاسی انگلستان و ایران امروز تأثیر می‌گذارد، خودداری کرده است. در این اسناد رسماً اعلام شده بود قتل افشار طوسی رییس شهربانی دکتر مصدق به دستور انگلستان بوده است

گزیده‌ای از متن گزارش و اسناد سیا: «در پایان سال ۱۹۵۲ [اواخر سال ۱۳۳۱] دیگر آشکار شده بود که دولت مصدق در ایران، توان حل و فصل مسایل نفتی با کشورهای باختری ذینفع را ندارد. تأمین غیرقانونی کسر بودجه، به مرحله‌ای خطرناک و بحرانی رسیده بود؛ قانون ایران به سبب تمدید مدت زمان نخست‌وزیری محمد مصدق نادیده گرفته می‌شد... امور دولت بر پایه سیاست‌های غیرمسئولانه مبتنی بر احساسات می‌چرخید. شاه و ارتش ایران تا حد نگران‌کننده‌ای ضعیف شده بودند و همکاری تنگاتنگی میان دولت و حزب کمونیست توده دیده می‌شد. بانگ‌رشی به این عوامل، پیش‌بینی می‌شد که ایران در آستانه سقوط واقعی پشت پرده آهنین باشد، که اگر این امر رخ می‌داد به معنای پیروزی شوروی در جنگ سرد و عامل بازدارنده عمده‌ای برای غرب در خاورمیانه قلمداد می‌گردید. هیچ اقدام اصلاحی دیگری نمی‌توانست برای بهبود شرایط کارساز باشد، مگر برنامه مخفیانه‌ای که شرح آن در پی خواهد آمد. (کودتای ۲۸ مرداد)»

ه - نقد نظامی - درس‌های آموخته شده از تی. پی. آژاکس درباره ابعاد برنامه‌ریزی نظامی کودتا.

کتاب‌شناسی دکتر محمد مصدق

در این کتاب، دکتر وطن دوست کتابشناسی دکتر محمد مصدق را که خانم آفرین توکلی تهیه کرده‌اند، در صفحات ۲۴۱ تا ۲۶۵ گنجانده است که ۱۵۰ کتاب و ۱۰۶ مقاله را شامل می‌شود.

بخش انگلیسی کتاب

در بخش انگلیسی ابتدا مقدمه‌ای (صص ۵-۱) به قلم دکتر وطن دوست به زبان انگلیسی، سپس مقاله دکتر وطن دوست که در بخش فارسی ارائه شده، به زبان انگلیسی ترجمه شده (صص ۳۹-۷) و ترجمه مقاله دکتر همایون کاتوزیان نیز از ص ۴۱ تا ۶۲ آمده است و سرانجام نمونه‌هایی از اسناد سیا از ص ۶۳ تا ۸۳ به زبان اصلی ارائه شده است و از ص ۲۷۵ به بعد تعداد ۲۹ قطعه عکس در ارتباط با ایران و کودتا از سایت نیویورک تایمز در اینترنت درج گردیده است.

باتوجه به این که این اسناد در سال ۱۹۵۴ نوشته شده است و ارزیابی کارهای انجام شده صورت پذیرفته اما به هیچ وجه مشخص نمی‌کند که چنین اتفاقی افتاده است یا نه! فقط احتمال داده است.

در این اسناد و مدارک برخی از واقیبت‌ها نیز قلب شده‌اند:

۱- علت استعفای ۲۸ نفر از نمایندگان مجلس در ۲۳ تیر که طرفدار دکتر مصدق بودند را دیکتاتور شدن دکتر مصدق می‌دانند. (ص ۱۰۷) اما همه می‌دانند که دکتر مصدق به خوبی و آگاهانه می‌دانست که چه کودتایی از طریق نمایندگان درباری مجلس و دربار در شرف تکوین است بنابراین با استعفای این گروه نمایندگان، مجلس را از حد نصاب انداخت.

۲- در مورد ۳۰ تیر ۱۳۳۲ چنین آمده:

«روی دادن پاره‌ای حوادث در روز ۲۱ ژوئیه (۳۰ تیر) در تهران که ناشی از نگرش‌های خوش‌خیالانه عوامل محافظه‌کارتری بود که به شدت از مصدق پشتیبانی می‌کردند، مردم را خشمگین و هم شگفت زده کرد. در این روز به خاطر سالگرد شورش‌هایی که علیه دولت قوام انجام شده بود و نیز یادمان تلاش‌هایی که دو سال پیش از آن، برای حل و فصل موضوع نفت به عمل آمده بود، تظاهراتی به راه افتاد. در این تظاهرات، برای مردم روشن بود که شمار شرکت‌کنندگان حزب توده به مراتب بیشتر و برتر از کسانی است که توسط جبهه ملی گردآمده‌اند. هرچند

در مارس ۱۹۵۳ (اسفند ۱۳۳۱ تا فروردین ۱۳۳۲)، وزیر امور خارجه آمریکا، تصمیم دولت آمریکا مبنی بر سرنگونی دکتر مصدق را به سازمان سیا، اطلاع می‌دهد و در ۱۶ آوریل ۱۹۵۳ (۲۷ فروردین ۱۳۳۲) برآوردی از قضیه مزبور تحت عنوان «عوامل مربوط به سرنگونی مصدق» انجام می‌گیرد و در آن مشخص می‌شود که بایستی مخفیانه سقوط و سرنگونی و به عبارت دیگر کودتا در ایران انجام شود لذا سیا با سرویس سری اطلاعاتی بریتانیا (SIS) تماس می‌گیرد (ص ۷۰) و قرار می‌شود در پایان آوریل (اوایل اردیبهشت ۱۳۳۲) این دو سازمان در قبرس برنامه کودتا را طرح‌ریزی کنند و به اطلاع هر دو وزارتخانه امور خارجه آمریکا و بریتانیا برسانند. سفیر آمریکا در تهران، لوی هندرسون نیز در جریان برنامه کودتا قرار داده می‌شود. (صص ۷۱-۷۰)

در ۱۰ ژوئن ۱۹۵۳ (۲۰ خرداد ۱۳۳۲) برنامه تکمیل می‌شود و گرمیت روزولت و فرمانده پایگاه سیا در ایران و دو عامل سیا در بیروت جمع می‌شوند و با اندک تغییراتی آن را به سرویس اطلاعاتی سیا می‌دهند. (ص ۷۱) برنامه کودتا در روز ۱۹ ژوئن ۱۹۵۳ (۲۹ خرداد ۱۳۳۲) کاملاً تأیید می‌شود (ص ۷۱)، همکاری شاه را لازم می‌شمارد (ص ۷۳) و زاهدی را برای جانشینی دکتر مصدق انتخاب می‌کنند (ص ۷۲) ضمن آن که هزینه عملیات کودتا را نیز یک میلیون دلار پیش‌بینی می‌کنند (ص ۸۳) و سرانجام زمان اجرای برنامه کودتا برای نیمه اوت (اواخر مرداد ۱۳۳۲) و روز ۱۶ اوت ۱۹۵۳ (۲۵ مرداد ۱۳۳۲) تعیین می‌گردد.

بنابراین کلیه عوامل و دست‌اندرکاران کودتا، دقیقاً انتخاب می‌شوند و وظیفه هر یک مشخص می‌گردد و همان طور که می‌دانیم کودتا از نیمه شب ۲۵ مرداد ۱۳۳۲ آغاز و صبح روز ۲۵ مرداد با شکست روبرو می‌شود اما در ۲۸ مرداد با طرح‌ریزی و فعالیت بیش از حد عوامل سیا و جاسوسان انگلیسی، حکومت دکتر مصدق را سرنگون می‌سازند.

به همراه متن اسناد سیا، پنج پیوست زیر آمده است: الف - برنامه مقدماتی عملیات تی. پی. آژاکس که در تاریخ اول ژوئن ۱۹۵۳ (۱۱ خرداد ۱۳۳۲) از نیویورک به مرکز فرماندهی تلگراف شده است.

ب - طرح مقدماتی لندن برای عملیات تی. پی. آژاکس.

ج - یادداشت وزارت امور خارجه بریتانیا مورخ ۲۳ ژوئیه ۱۹۵۳ (اول مرداد ۱۳۳۲) از مکینز، سفیر بریتانیا به اسمیت، معاون وزارت امور خارجه ایالات متحده.

د - گزارش جنبه‌های نظامی عملیات تی. پی. آژاکس.

شرق‌شناسی دانشگاه آکسفورد (صص ۴۴-۴۱ است که در آن، به نقاط کور اسناد سیا از جمله قتل افشارطوس (صص ۴۹-۴۸) و مسأله امینی - قشقایی که ابوالقاسم امینی وزیر دربار درباره نظرات قشقایی‌ها به هندرسون، سفیر آمریکا در ایران، مطالبی ارائه می‌کند اشاره شده است، سپس با تکیه بر اسناد سیا وقایع کودتا مرور می‌شود. ضمناً دکتر کاتوزیان به نقاط ضعف اسناد سیا نیز می‌پردازد.

متن اصلی کتاب

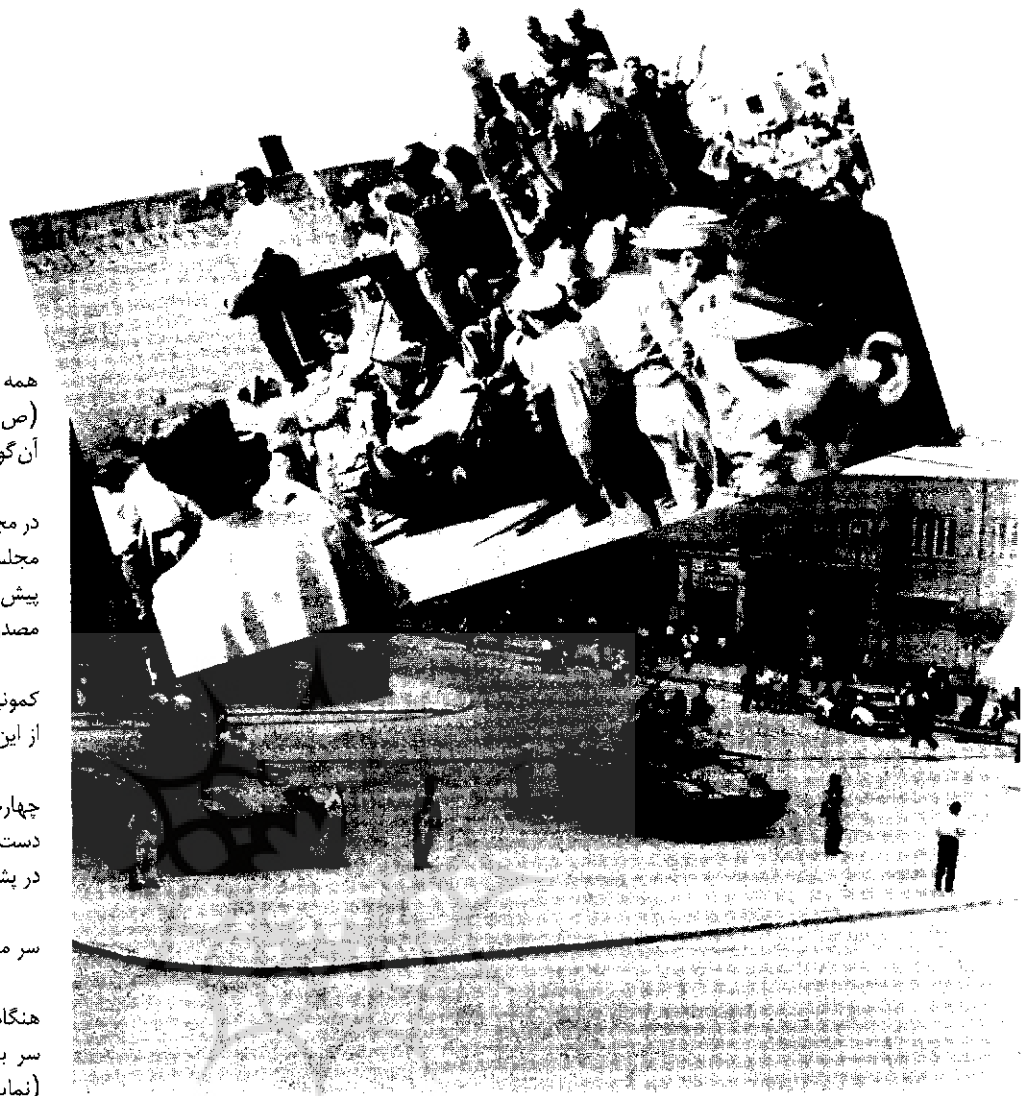
ترجمه اصل کتاب در ص ۶۷ تا ۱۹۷ آمده است. مأمور امور تاریخ بخش خاور نزدیک سیا در مورد اسناد مذکور می‌نویسد: این اسناد در مارس ۱۹۵۴ تهیه شده و «تأکید بر برخی نتایج که پس از عملیات [کودتا]، صورت نهایی به خود گرفته‌اند و توصیه کردن پاره‌ای از آنها، برای عملیات مشابه آینده» بوده است. (ص ۶۷)

چکیده اسناد از ص ۶۹ تا ۷۷ آمده است، در قسمتی از آن چنین می‌خوانیم:

«در پایان سال ۱۹۵۲ [اواخر سال ۱۳۳۱] دیگر آشکار شده بود که دولت مصدق در ایران، توان حل و فصل مسایل نفتی با کشورهای باختری ذینفع را ندارد. تأمین غیرقانونی کسر بودجه، به مرحله‌ای خطرناک و بحرانی رسیده بود؛ قانون ایران به سبب تمدید مدت زمان نخست‌وزیری محمد مصدق نادیده گرفته می‌شد که عامل عمده آن، روحیه قدرت‌جویی شخص او بود. امور دولت بر پایه سیاست‌های غیرمسئولانه مبتنی بر احساسات می‌چرخید. شاه و ارتش ایران تا حد نگران‌کننده‌ای ضعیف شده بودند و همکاری تنگاتنگی میان دولت و حزب کمونیست توده دیده می‌شد. بانگ‌رشی به این عوامل، پیش‌بینی می‌شد که ایران در آستانه سقوط واقعی پشت پرده آهنین باشد، که اگر این امر رخ می‌داد به معنای پیروزی شوروی در جنگ سرد و عامل بازدارنده عمده‌ای برای غرب در خاورمیانه قلمداد می‌گردید. هیچ اقدام اصلاحی دیگری نمی‌توانست برای بهبود شرایط کارساز باشد، مگر برنامه مخفیانه‌ای که شرح آن در پی خواهد آمد.» (ص ۶۹)

«به‌گونه مشخص، هدف روی کار آوردن دولتی بود که بتواند مسایل نفتی را به طور منصفانه حل و فصل نموده... و حزب کمونیست را که به طرز خطرناکی نیرومند شده بود، سرسختانه مورد پیگرد قرار دهد.» (ص ۷۰)

در ماه‌های نوامبر و دسامبر ۱۹۵۲ (آبان و دی ۱۳۳۱) نمایندگان سیا و بریتانیا یک جلسه نشست داشته‌اند. در این نشست، نمایندگان بریتانیا، برنامه کودتا را علیه دکتر مصدق پیشنهاد می‌کنند اما آمریکایی‌ها، در آن زمان، آمادگی این کار را نداشته‌اند. (ص ۸۲)

صحنه‌هایی از وقایع ۳۰ تیر و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

این واقعت بیش از هر چیز دیگر هشدار بود به افراد اندیشمند، دال بر این که حزب توده در دولت مصدق صاحب قدرت شده است.» (صص ۱۰۳-۱۰۲)

دروغ آشکار این متن درباره «مردم را خشمگین و هم شگفت زده کرد»، تردیدی نیست که تمام مردم ایران از نهضت ملی ایران به رهبری دکتر مصدق حمایت می‌کردند و فقط دو گروه دربار و حزب توده مخالف آن بودند و اگر اینان خشمگین شده بودند، آن قدر شرایط مساعد بود که با هم درگیر شوند. نکته دوم اینکه سی تیر ۱۳۳۲ سالروز گرامی‌داشت شهدایی بود که جان‌شان را به خاطر آرمان‌شان از دست داده بودند، نه «حل و فصل موضوع نفت.» سه دیگر تعداد افراد حزب توده را از همه مردم تهران در این تظاهرات بیشتر قلمداد می‌کند که این دروغ محض است. بحث اگراندیس‌مان کردن حزب توده، صرفاً برای توجیه عقلاانه کودتا از دید آنان می‌باشد که نادرست است. همانطور که در کتاب روابط ایران و آمریکا در دهه پنجاه (۱۹۶۰-۱۹۵۰) نیز آورده‌ام، تظاهرکنندگان روز سی تیر ۱۳۳۰ در تهران را عده‌ای بین ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر (به نقل از مجله نیوزویک) و برخی بین ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر نوشته‌اند.^۱

درباره سی تیر ۱۳۳۲ من در کتاب‌های مختلف، رقمی از تظاهرکنندگان ندیده‌ام.

۳- در مورد رفتارندم (همه پرسی) می‌نویسد: «این همه پرسی به نحوی محسوس و آشکار، ساختگی بود.» (ص ۱۰۷) و یا نتیجه این همه پرسی «برای مصدق، آن‌گونه که انتظار داشت، رضایتبخش نبود.» (همان ص) باتوجه به لانه فساد که از طرف نمایندگان درباری در مجلس به وجود آمده بود، دکتر مصدق راهی جز انحلال مجلس نداشت و نتیجه همه پرسی هم این فرصت را پیش آورد. حالا در این اسناد مشخص نمی‌کند که دکتر مصدق چه انتظاری غیر از انحلال مجلس داشت.

۴- در همه جای این اسناد، بحث از به قدرت رسیدن کمونیست‌ها در ایران می‌باشد و سعی می‌شود انجام کودتا از این جنبه توجیه عقلایی گردد.

به عنوان مثال رییس جمهور ایالات متحده در روز چهارم اوت (۱۳ مرداد ۱۳۳۲) «شماره کرد که ایالات متحده دست روی دست نخواهد گذاشت تا تماشاگر سقوط ایران در پشت پرده آهین باشد.» (ص ۱۱۰)

اما واقعیت این است که کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بر سر منافع نفت ایران بوده است.

این موضوع در این اسناد، کاملاً مشخص است. مثلاً هنگامی که در روز ۱۹ ژوئن ۱۹۵۳ (۲۹ خرداد ۱۳۳۲) بر سر برنامه عملیات نهایی کودتا بین کرمیت روزولت (نماینده سیا) و نماینده سرویس اطلاعاتی بریتانیا توافق صورت گرفت، وزارت امور خارجه یکی از دو مطلبی را که مایل بود مشخص شود چنین ابراز داشت:

«دولت بریتانیا کتباً اعلام دارد که قصدش در مورد دستیازی به یک توافق نامه قریب‌الوقوع نفتی با دولت ایرانی جایگزین، در برگیرنده رضایت وزارت امور خارجه و همراه با خوش نیتی و رعایت برابری خواهد بود.» (ص ۷۱) و مجدد در جایی دیگر چنین آمده است:

«انگلیسی‌ها پیش از پذیرش طرح [کودتا] باید قول بدهند که در نگرش و رویکرد خود به دولت جانشین مصدق، پیرامون مسایل مربوط به نفت انعطاف‌پذیر باشند.» (ص ۹۴)

و سرانجام انگلیسی‌ها چنین قولی را می‌دهند، بنابراین منافع نفتی غرب مسأله‌ای حیاتی‌تر از کمونیست شدن ایران بوده است.

۵- در یک جا نرخ برابری دلار به ریال را ۹۰ ریال ذکر می‌کند. (ص ۹۶) در حالی که در دوره دکتر مصدق نرخ برابری دلار به ریال ۳۲ ریال بود که به ۷۵/۵ ریال تبدیل شد. امکان دارد نرخ آزاد برابری دلار به ریال را ذکر کرده باشد، در آن حال بعید می‌نماید که در آن زمان ۱۴/۵ ریال اختلاف نرخ رسمی و نرخ آزاد بوده باشد.

۶- براساس این اسناد، عصر روز ۲۷ مرداد ۳۲: «بان ایرانیست‌ها برآشفته بودند و نیروی سوم از روند اوضاع احساس ناخرسندی بسیار می‌کرد.» (ص ۱۳۵) معلوم نیست که منظور نویسنده این اسناد از این مطلب

بخشی از گزارش کودتا: «به گونه مشخص، هدف روی کار آوردن دولتی بود که بتواند مسایل نفتی را به طور منصفانه حل و فصل نموده... و حزب کمونیست را که به طرز خطرناکی نیرومند شده بود، سرسختانه مورد پیگرد قرار دهد.»

در همه جای اسناد، بحث از به قدرت رسیدن کمونیست‌ها در ایران می‌باشد و سعی می‌شود انجام کودتا از این جنبه توجیه عقلایی گردد... اما واقعیت این است که کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بر سر منافع نفت ایران بوده است

در مورد اسناد سازمان سیا و امریکا راجع به کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ همواره گمان می‌رفت که سیا آنها را نابود کرده است. ناگهان در اواخر فروردین ماه ۱۳۷۹ یکی از مقامات پیشین سیا که نسخه‌ای از آن را نزد خود داشت در اختیار نیویورک تایمز قرار داد... کمی بعد روزنامه نیویورک تایمز نیز این گزارش‌ها را بر روی شبکه اینترنت در اختیار همگان قرار داد.

چه بوده است. نیروی سوم حزبی است که رهبر خود را دکتر مصدق می‌دانستند و به عبارت دیگر حزبی است مصدقی. پس برای چه ناراحت باشد؟
۷- در جایی آمده است که در عصر ۲۷ مرداد ۱۳۳۲: «چنین می‌نمود که حزب توده بی‌درنگ دریافت بود که عملیاتی پنهانی در حال شکل‌گیری است و اعضای آن توانی بسنده برای مبارزه با نیروی پلیس ندارند.» (ص ۱۳۵)

نوشته‌های حزب توده و سران آن در این مورد بسیار ضدونقیض است. اینان اظهار داشته‌اند که دکتر مصدق را حدود ساعت ۱۱ صبح ۲۸ مرداد ۳۲ آگاه کرده‌اند اما یکی از سران حزب توده بعدها نوشت کسی که قرار بود تلفنی به دکتر مصدق خبر بدهد، چنین خبری را نداد.

اما سازمان نظامی حزب توده دو سه روز بعد از ۲۸ مرداد ۳۲ تصمیم به شبه کودتایی می‌گیرند که برملا می‌شود و عملیات آنها خنثی می‌گردد.^۲ شاید هم اقدام نکردن حزب توده، بعد از آن واقعه ناشی از اشاره ابروی ارباب آنها یعنی شوروی بوده است.

۸- در مورد روز ۲۸ مرداد ۳۲ در این اسناد می‌نویسد مردمی که به نفع شاه ساختمان‌ها را آتش می‌زدند و غارت می‌کردند، «اراذل و اوباش» نبودند. (ص ۱۳۹) معلوم نیست، چرا در این اسناد از شعبان بی‌مخ و دارودسته‌اش و امثال او نام نمی‌برد؟ دلارهای خرج شده مگر به همین گروه داده نشده بود؟^۳ چرا به شعبان جعفری (بی‌مخ) در تهران به طنز می‌گفتند: «تاج‌بخش» چرا هزینه ساختمان باشگاه جعفری را شاه می‌پردازد؟ و چرا در قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ که مردم باشگاه جعفری را خراب می‌کنند، دولت یک میلیون تومان به او خسارت می‌دهد؟ و با پول دولت در هامبورگ و ژاپن شعبه باشگاهش را باز می‌کند و بروشور باشگاهش به ۳۶ زبان چاپ می‌شود و در پاییز سال ۱۳۵۷ که شعبان بی‌مخ می‌شود، غلامرضا پهلوی از طرف شاه به عیادتش می‌رود؟. ریچارد کانم در کتاب خود نقش شعبان بی‌مخ را به روشنی بازگو می‌کند.^۴

۹- آیا تمامی این اسناد واقعیت دارد؟ آیا برای لجن‌مال کردن شخصیت‌های مذهبی و ملی تنظیم نشده است؟ مثلاً همکاری دکتر **فاطمی** با برادران **رشیدیان** (هامش صفحه ۸۸) از این مقوله نیست؟ و یا طرح امینی-قشقایی (ابوالقاسم امینی وزیر دربار با برادران قشقایی) که در دست اقدام بوده که جایگزین عملیات تی.پی.اژاکس شود؟ (ص ۹۱)

۱۰- در ۲۳ مرداد ۱۳۳۲ بلافاصله پایگاه سیا در تهران پنج میلیون دلار برای پرداخت حقوق کارمندان دولت به زاهدی آماده می‌کند. (ص ۱۱۳) اما در هیچ یک از این اسناد از پرداخت‌های «دست خوش» که در سال‌های ۱۹۶۱ تا ۱۹۶۳ به عوامل کودتا که ۱۵ نفر انگلیسی و امریکایی و ۱۷ نفر ایرانی بوده‌اند و از ۱۵ میلیون دلار تا ۲۰۰ هزار دلار

به آنها پرداخت کرده‌اند، بحثی نشده است.^۵ تردیدی نیست که در همان زمان کودتا هم چنین خیر بخش‌هایی صورت گرفته است.
نقدی بر کتاب‌شناسی دکتر محمد مصدق
پیش از وارد شدن به مقوله نقد، لازم به ذکر است که در صفحه ۲۵۲، ناشر کتاب **دکتر مصدق در دوره قاجار و پهلوی**، «نقش هنر» می‌باشد که به اشتباه جواهری ذکر شده است.

و اما هدف از کتاب‌شناسی در کتاب‌های علمی، معرفی کتاب‌ها و مقالات به خواننده در زمینه موضوع کتاب می‌باشد که برای موضوع این کتاب شامل موارد زیر می‌شود:

معمولاً کتاب‌های درباره دکتر مصدق بر دو گونه‌اند: یکی کتاب‌هایی که تماماً در شرح و احوال یا کارها و تأثیرگذاری و مکاتبات دکتر مصدق نوشته شده و یا خود وی نوشته است که ما این‌گونه کتاب‌ها را کتاب‌های منشاء یا اختصاصی می‌توانیم بنامیم. دو دیگر کتاب‌هایی است که مطلبی در حد یک پاراگراف، یک صفحه، چند صفحه و گاه یک فصل درباره دکتر مصدق دارد.

در این حالت، در کتاب‌شناسی‌ها از گروه اول کتاب‌ها را معرفی می‌کنند، اما در این کتاب‌شناسی از گروه دوم هم آثاری معرفی شده است.

ضمناً در این کتاب‌شناسی کتاب‌های زیادی نیز نیامده است. حدود ۹۰ کتاب درباره دکتر مصدق بعد از انقلاب به چاپ رسیده است که در اینجا به عنوان نمونه ۱۹ کتاب جهت تکمیل کتاب‌شناسی معرفی می‌گردد:

- ۱- تاریخ توسعه طلبی امریکا در ایران (سال انتشار ۱۳۵۸)
- ۲- میراث خوار استعمار (۱۳۴۴)
- ۳- تحلیلی از مبارزات ملت ایران به رهبری دکتر مصدق در سه جلد (۱۳۵۷)
- ۴- اسناد نفت از وزارت امور خارجه، (۱۳۳۰)
- ۵- خلع ید و آغاز حکومت ملی دکتر مصدق (۱۳۵۹)
- ۶- پرده‌های سیاست، نفت، نهضت، مصدق، زاهدی (۱۳۳۵)
- ۷- اسرار ملی شدن نهضت (۱۳۳۲)
- ۸- چرا ایران نفت خود را ملی کرد؟ (۱۳۳۱)
- ۹- تاریخ مبارزات ضدامپریالیستی مردم ایران به رهبری دکتر مصدق (۱۳۵۸)
- ۱۰- نهضت مقاومت ملی ایران، نفت (۱۳۳۶)
- ۱۱- پنج روز رستاخیز ملت ایران (۱۳۳۷)
- ۱۲- مصدق و تاریخ (۱۳۶۰)
- ۱۳- ۲۸ مرداد، حماسه مظهر روح شکست‌ناپذیر ملت ایران (۱۳۵۷)
- ۱۴- وقایع ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ (۱۳۵۷)

- ۱۵- دو سند سیا علیه مصدق (بی‌تا).
- ۱۶- روابط ایران و امریکا در دهه پنجاه (۱۹۶۰-۱۹۵۰)
- ۱۷- دفاع دکتر مصدق از نفت در زندان زرهی (۱۳۵۷)
- ۱۸- کارنامه مصدق (۱۳۵۷)
- ۱۹- نگرشی کوتاه بر نهضت ملی ایران و روابط مصدق و کاشانی (۱۳۵۸).

ضمناً کتاب‌ها و مقالات زبان‌های غیرفارسی نیز باید به این مجموعه افزوده می‌شود.

البته ضمن قدردانی از کار تهیه‌کننده این کتاب‌شناسی، امیدواریم روزی کتاب‌شناسی توصیفی دکتر مصدق، نفت و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ با روش جدید کتابداری تهیه گردد و شامل تمام موارد بالا و حتی مقالات فارسی بیشتر بدان افزوده شود.

وضع چاپ و صحافی کتاب

ناشر کتاب، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، که کار خود را از آغاز انقلاب شروع کرده، کارنامه بسیار خوب و ارزنده‌ای در زمینه تاریخ ایران، به ویژه تاریخ معاصر ایران دارد و این تجربه سبب شده که این کتاب از لحاظ چاپ، نفاست، حروفچینی و غیره بسیار خوب تهیه شده است. نادرستی‌های چاپ این کتاب نیز برعکس همه کتاب‌های فارسی بسیار کم می‌باشد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. صداقت کیش، جمشید: روابط ایران و امریکا در دهه پنجاه (۱۹۶۰-۱۹۵۰)، تهران: دهخدا، ۱۳۵۷، ص ۴۴.
۲. ر.ک. امیرخسروی، بابک، نظر از درون به نقش حزب توده ایران (نقدی بر خاطرات نورالدین کیانوری)، تهران: مؤسسه تحقیقاتی و انتشاراتی دیدگاه، ۱۳۷۵، صفحات ۷۴۲ به بعد.
۳. «از جمله عناصری که پیش از [کودتا] همکاری داشتند، روزنامه‌های مخالف، بختیار و زلزله، هم چنین شخصی به نام اعتضادی قرار داشتند.» (ص ۱۴۱)
۴. یکی از شاهدان عینی وقایع ۲۸ مرداد ۳۲ در تهران اظهار می‌داشت که شعبان را در خیابان ناصر خسرو بر روی جیب ارتشی ایستاده می‌بیند که هفت تیر به دست است و چند جیب به دنبال وی، به اشاره او کافی بود که هر جوانی که در خیابان می‌دید، به قصد کشت بزنند و سپس کامیون‌های ارتشی او را اگر زنده می‌ماند به زندان‌ها ببرند. این شخص اظهار داشت روزنامه‌ای در جیب داشتیم که ناگزیر بودم وقتی مرا گرفتند به گونه‌ای سرم را لای دیوایم بگذارم و با دانه ذره‌ذره آن را بیرون بکشم و بخورم!
۵. مشیر، مرتضی (دکتر)، دکتر مصدق در دوره قاجار و پهلوی، ویراستاری جمشید صداقت کیش، تهران: نقش هنر، ۱۳۷۹، صص ۸۵-۸۳.